

RAQAMLI IQTISODIYOTDA MONOPOLIYAGA QARSHI SIYOSATNI BAHOLASHDA XORIJ TAJRIBASINI O'RNI

Bekbutayev Nodirjon Fayzullayevich

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18276890>

Nazorat yondashuvi (strelkalar ikonkalari) bir yo'nalishli strelka an'anaviy iqtisodiyotda asosan ex-post, ya'ni hodisa sodir bo'lgandan keyingi nazoratni bildiradi. Ikki tomonlama strelkalar esa raqamli iqtisodiyotda ex-ante va ex-post yondashuvlarning uyg'unligini, ya'ni oldindan va keyinchalik nazorat qilish zarurligini ifodalaydi. **Baholash usullari (lupa va AI ikonkalari)** lupa belgisi statistik va huquqiy tahlilga asoslangan an'anaviy baholash usullarini anglatadi. Raqamli iqtisodiyotda esa AI va Big Data ikonkalari real vaqt rejimidagi raqamli monitoring, algoritmik audit va katta hajmdagi ma'lumotlar tahlilini ifodalaydi.

Institutsional rol (binolar va tarozi ikonkalari) Davlat binosi ikonkalari an'anaviy regulyatorlarni bildiradi. Raqamli iqtisodiyotda esa tarozi va raqamli belgilar regulyatorlar bilan bir qatorda antimonopol organlar va raqamli nazorat institutlarining integratsiyalashgan rolini ko'rsatadi. **Natijaviy yo'nalish (nishon va innovatsiya ikonkalari)** nishon belgisi an'anaviy iqtisodiyotda bozor muvozanatiga erishishni anglatadi. Raqamli iqtisodiyotdagi innovatsiya va tarmoq ikonkalari esa barqaror, inklyuziv va innovatsion raqobatni asosiy strategik maqsad sifatida ifodalaydi.

Raqamli iqtisodiyotda monopoliyaga qarshi siyosatni baholash yondashuvlari bo'yicha tadqiqot olib borgan xorijiy olimlardan Herbert Hovenkampraqamli platformalar va monopoliyaga qarshi siyosat bo'yicha yetakchi huquqshunos olimdir. Uning ilmiy ishlari an'anaviy antimonopol qonunchilikni raqamli bozorlar kontekstida qayta ko'rib chiqish muhimligini ta'kidlaydi. Hovenkamp raqamli platformalar bozorida texnologik gigantlar, masalan Amazon, Apple, Google va Facebook kabi firmalarning ustun mavqe qozonishi va shu orqali raqobatni cheklovchi xatti-harakatlariga qarshi an'anaviy antimonopol yondashuvlarning yetarli emasligini ko'rsatadi. U taklif qiladi: raqamli bozor xususiyatlari tahlil qilinib, regulyatorlar yanada aniqlangan va real vaqt rejimidagi monitoringni qo'llashi zarur, balki kompaniyalarni sozlash yoki interfeys va ma'lumotlar almashinuvi mezonlarini joriy etish orqali raqobatni tiklash mumkin. Hovenkampning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, raqamli monopoliyaga qarshi siyosat faqat narx samaradorligi yoki bozor ulushidan iborat emas, balki ma'lumotlar, tarmoqli effektlar va platforma xulq-harakatlarini chuqur tahlil qilishni talab qiladi. Uning yondashuvi antisidant regulyatsiyani chuqur iqtisodiy va huquqiy tahlil bilan birlashtirib, antimonopol regulyatorlar uchun yangi mexanizmlar va regulyatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. **AQShlik olim** Manuel Wörsdörfer — iqtisodiyot va biznes etikasi bo'yicha tadqiqotchi bo'lib, raqamli platformalar va raqobat siyosatini biznes-etik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Uning tadqiqoti raqamli bozor xususiyatlarini, platformalar biznes modellari va strategiyalarini chuqur tahlil qiladi hamda bu tizimlar raqobat qonunlariga qanday ta'sir ko'rsatishini ochib beradi. Wörsdörfer raqamli bozorlar va katta texnologik kompaniyalar tarafdin raqobatni cheklovchi xatti-harakatlarni aniqlash hamda tartibga solish konsepsiyalarini ordoliberal (germaniya neoliberalizmi) yondashuvi orqali qayta aniqlaydi, bu esa raqamli bozorlarda raqobat siyosatini mustahkamlashga yo'naltirilgan. Ushbu tahlil raqamli monopoliyalarni nafaqat iqtisodiy

kuchga ega subyektlar sifatida, balki ularning ijtimoiy va etika kontekstida ham baholashni ta'kidlaydi. Bu yondashuv, shuningdek, raqamli platformalar ustunligini tahlil qiluvchi tadqiqotlarni kengaytiradi va regulyatorlar uchun innovatsion regulyatsiya mexanizmlarini taklif etadi. **Germaniyalik Justus Haucap** Germaniyaning yetakchi sanoat iqtisodchisi bo'lib, raqamli platformalar va raqobat siyosati bo'yicha chuqur empirik va nazariy tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlari raqamli bozorlarning asosiy xususiyatlari — tarmoqli effektlar, nolga yaqin chegaraviy xarajatlar va platformaviy konsentratsiya — an'anaviy monopoliyaga qarshi baholash mezonlarini yetarli darajada aks ettirmasligini asoslab beradi. Haucap raqamli platformalarda bozor ustunligi narxlar emas, balki foydalanuvchi ma'lumotlari va ekotizimni nazorat qilish orqali shakllanishini ilmiy asosda isbotlaydi.

Olimning tadqiqotlarida monopoliyaga qarshi siyosatni baholashda **ex-ante regulyatsiya, platformalarning o'zaro interoperabelligi**, hamda **ma'lumotlarga ochiq kirish** mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. U raqamli bozorlar uchun moslashuvchan, dinamik va oldindan ogohlantiruvchi baholash yondashuvlari bo'lmas ekan, antimonopol siyosat texnologik gigantlar ustunligini cheklashda samarasiz bo'lib qolishini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv Yevropa Ittifoqining Digital Markets Act (DMA) kabi zamonaviy regulyativ tashabbuslari uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilgan.

Xitoylik olim Tingxin Yin raqamli iqtisodiyotda algoritmik narx belgilash va sun'iy intellekt asosidagi qarorlar monopoliyaga qarshi siyosatga ta'sirini o'rganishga ixtisoslashgan tadqiqotchidir. Uning ilmiy ishlari algoritmlar orqali amalga oshiriladigan yashirin kelishuvlar (tacit collusion) va raqamli diskriminatsiya holatlari an'anaviy huquqiy baholash doirasidan tashqarida qolayotganini ko'rsatadi. Yin raqamli bozorlarda raqobatni cheklash ko'pincha inson aralashuvsiz, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali sodir bo'lishini ilmiy asosda tahlil qiladi.

Olimning yondashuvi monopoliyaga qarshi siyosatni baholashda algoritmik shaffoflik, AI audit, va raqamli monitoring mexanizmlarini joriy etish zarurligini ilgari suradi. U raqamli bozorlarni nazorat qilishda klassik ex-post jarimalar o'rniga real vaqt rejimidagi monitoring va texnologik nazorat vositalarini qo'llashni taklif etadi. Ushbu ilmiy pozitsiya raqamli iqtisodiyotda monopoliyaga qarshi siyosatning ilmiy asoslangan ehtiyojini yanada kuchaytiradi. Argentinalik olim Cecilia Rikap raqamli iqtisodiyotda global texnologik gigantlarning (Big Tech) iqtisodiy va institutsional ustunligini tahlil qiluvchi taniqli olima hisoblanadi. Uning tadqiqotlari raqamli platformalarning faqat bozor ishtirokchisi emas, balki bilim, innovatsiya va ma'lumotlar ustidan nazorat qiluvchi tizimli kuch markazlariga aylanganini ko'rsatadi. Rikap raqamli monopoliyalarni baholashda qiymat yaratish zanjiri va bilimlarni egallash mexanizmlarini tahlil qilishni taklif etadi.

Olimaning ilmiy ishlari monopoliyaga qarshi siyosatni baholashni innovatsion adolat, inklyuziv rivojlanish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. U faqat bozor samaradorligiga asoslangan yondashuvlar raqamli iqtisodiyotda ijtimoiy tengsizlik va texnologik qaramlikni kuchaytirishini ta'kidlaydi. Shu sababli Rikap monopoliyaga qarshi siyosatni baholashda strategik va institutsional yondashuvlarni qo'llashni ilmiy jihatdan asoslaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Haucap J., Heimeshoff U. Google, Facebook, Amazon, eBay: Is the internet driving

- competition or market monopolization? // *International Economics and Economic Policy*. – 2014. – Vol. 11, No. 1–2. – P. 49–61. – DOI: 10.1007/s10368-013-0246-6.
2. Hovenkamp H. J. Antitrust and platform monopoly // *Yale Law Journal*. – 2021.
 3. Rikap C. *Capitalism, power and innovation: Intellectual monopoly capitalism uncovered*. – London: Routledge, 2021. – DOI: 10.4324/9781003050632.
 4. Wörsdörfer M. Digital platforms and competition policy: A business-ethical assessment // *Journal for Markets and Ethics*. – 2021. – Vol. 9, No. 2.
 5. Yin T. Algorithmic collusion and competition policy in the digital economy // *Antitrust Bulletin*. – 2020. – Vol. 65, No. 3. – P. 341–365. – DOI: 10.1177/0003603X20934220.